

Az utazás mint időbeli váltás szemiotikai jelei

Az utazás sok esetben *a múlt—jövő tengelyen való elmozdulást* is jelent. A társadalmak egyenlőtlen fejlődése következtében egy másik társadalomba kerülvén az utazó saját társadalmi jövőjét vagy múltját pillanthatja meg: ehhez persze erős valóság-redukciót kell végrehajtania, hiszen -- már csak a kultúrák egymásra hatása miatt is --, igen ritkán találkozunk olyan társadalommal, amely tisztán beazonosítható lenne saját társadalmunk múltjával vagy jövőjével, vagyis amelynek ne lennének saját jelenünkkel párhuzamos elemei is. (Arról egyelőre nem is szólva, hogy e beazonosítások már csak azért is sántítanak, mert természetesen teljességében sosem tudhatjuk még azt sem, hogy milyen is volt saját társadalmunk valóságos múltja, mint ahogy ténylegesen bekövetkező jövőjét sem láthatjuk előre)¹. Mindazonáltal az egyes társadalmakat nemcsak a mindennapi gondolkodás, hanem a társadalomtudományi elemzés is igen gyakran elhelyezi egy képzeletbeli időtengelyen (az “elmaradottság”, a “haladás élvonala”, a “modernizáció” és az ezekhez hasonló kategóriák csupán egy ilyen viszonyítási rendszerben értelmezhetők)². Az, hogy egy idegen kultúrát hová helyezünk el a feltételezett időtengelyen, természetesen függ attól is, hogy a kibocsájtó kultúra *saját magát* hol helyezi el³, (hiszen ettől függően egészen mást érzünk múltnak illetve jövőnek); az pedig, hogy a “múlt” vagy a “jövő” képviselőjének tekintett világot a magunkénál magasabbra vagy alacsonyabbra értékeljük, saját történelemképünknek is függvénye, (hiszen aki az “Aranykor”-szemlélet jegyében gondolkodik, annak szemében a ”Múlt” jórészt magasabb rendűnek tűnik a jelennél; aki a fejlődéseméletben hisz, az a “jövő” képviselőjét értékeli magasabbra; a ciklikus történelemszemlélet hívei mind a múlt, mind a jövő világában láthatnak vonzó és fenyegető tendenciákat, miként azok is, akik a történelmi folyamatoknak elsősorban dialektikus természetét hangsúlyozzák). Az utazó ritkán mérlegeli mindezeket – az időtengely alkalmazását illetően óvatosságra intő – megfontolásokat, és tapasztalatait sok tekintetben időutazásként is értelmezi: az “ott még elevenen találkozhat a középkorral” vagy “az ami ott van, az már maga a huszonegyedik század” típusú értékelések egyértelműen erről

---

¹ Ezért is érte például erős kritika a huszadik századi antropológusok részéről a tizenkilencedik századi történészek azon törekvéseit, -- mint Morgané *Az ősi társadalomban* (Morgan, 1961)--, hogy egyes (egzotikus) kortárs kultúrák megfigyelhető, leírható sajátosságait az európai múlttal azonosítsák (ahogy Morgan az irokéz törzsszövetségben a görög-római antikvitás, illetve az azt megelőző történelmi előidők viszonyainak párhuzamait fedezte fel).

² Ha a “*political correctness*” jegyében a (pejoratív-lebecsülő asszociációkkal övezett) “primitív” jelző ki került is a tudományos kategóriahasználatból, elsődleges jelentése, hogy tudniillik az e jelzővel jellemzett – és a jelenben is létező, tehát valamilyen értelemben mindenképpen kortárs -- kultúrák ugyanakkor egy időskála “*első*” (vagy legalábbis a sajátunkénál “*ősibb*”) tagjainak tekinthetők, továbbra is érvényesül a történelemszemléletben.

³ Mint ahogy az egész időfogalom az azt létrehozó, használó társadalmi tényezők függvénye – ahogy erre már Durkheim (lásd Durkheim, in Bohannon—Glazer, 1997) felhívta a figyelmet.

tanúskodnak⁴. Mint látni fogjuk, az “időutazás” sokféle lehet, de ami közös bennük, az -- a *térbeli elmozdulás* révén – egy *másik időbe*, a “múltba” vagy a “jövőbe” való bepillantás szándéka.

Célállomások az időben

A múltba való visszatérés vágya nagyon összetett emberi motiváció⁵. Természetes eleme a *kíváncsiság*, az ingerkeresés, az adott *hic et nunc*tól eltérő benyomások állandó szükséglete. Ehhez társul a halandóság tapasztalatából következően a magunk mögött hagyott idő *veszteségként* való átélése, “az eltűnt idő nyomában” a *saját múlt* birtoklása, visszanyerése iránti sóvárgás (beleértve az elveszített személyek, dolgok örökös megtartásának vágyát is)⁶. S a “múlttal” való találkozás nem csak az ismeretek bővítését nyújthatja, hanem az ismeretek megerősítésének jóleső érzését is: (azon társadalmak, amelyeket “múlt”-hordozóaknak tekintenek, egyes elemeikben azt a visszajelzést adják az utazónak, hogy “jól tudod azt, amit a múltból tudsz, valóban úgy volt, ha a most meglátogatható ’múltakban’ ez így van”). Következő összetevője a Jung által leírt *kollektív tudattalan*; az a tény, hogy mind az egyes emberek személyisége, mind az adott kor társadalmának egésze minden ízében magában hordja létrejöttének előzményeit, s így a jelen számos *jelensége* a filo-, és ontogenezis folyamataiból *felépítettnek*, azok tapasztalatait magában hordónak tekinthető, s ennél fogva megértésükhöz nélkülözhetetlen “a múlt kútjába való leszállás”. A múlttal való szembesülés egyes *követendő mintákkal* való találkozást is jelent (s különösen így van, ha a “múlthoz” az abban az elveszett “Aranykort” látó szemlélettel közelítünk). S e szembesülés megadhatja másfelől azt a fölényérzést is, amelyet az érezhet, (főleg, ha a múlthoz képest a maga világát legalább egyes szempontokból előrehaladotabbnak tekinti), aki már *túljutott azon*, amit a múlt jelent, tudja már, hogy mit kell abból elkerülnie, nem fenyegetik már annak veszélyei. A múltból az ember rendelkezésére álló (mint már hangsúlyoztuk, óhatatlanul mindig töredékes) ismeretek tele vannak vonzó és elborzasztó elemekkel; a múlt “felkeresését” éppúgy motiválhatja a vonzó elemek fokozottabb birtoklásának, megismerésének, magunkhoz kapcsolásának igénye, mint

---

⁴ Az utazók az ilyen besorolásokat saját történelemképük *kliséi* szerint végzik. Ha Schütz azt hangsúlyozza, hogy a valahová megérkező idegen mögött a megközelített csoport szemszögéből nincs történelem (Schütz, in: Hernádi, 1984, p. 409), ez fordítva is igaz: az utazó szemszögéből nem látszik a “megközelített csoport” valóságos történelme, így a meglátogatott világot – annak egyes, valamely történelmi kor szimbolizására alkalmas elemein keresztül (hogy mik lehetnek ilyen elemek, erről rövidesen szó lesz) -- nyugodtan besorolhatja saját történelemképe “időegyenesének” valamely pontjára.

⁵ A különböző időutazásokról szóló filmek növekvő száma is jelzi, hogy a múlt – és a jövő – felkeresésének, élményszerű megpillantásának vágya egyre erősebb igény is.

⁶ “az időről alkotott modern képzetünk legalább két különböző elképzelést fog egybe...Először is tartalmazza a visszatérés momentumát...Másképp viszont időképzetünk tartalmazza a *vissza-nem-térés* érzését is...Hajlok annak feltételezésére, hogy az élet minden más aspektusa, például az időtartam vagy a történelmi egymásutánosság meglehetősen egyszerűen levezethető abból a két tapasztalatból, hogy a) a természet bizonyos jelenségei ismétlődnek, b) az élet mint folyamat visszafordíthatatlan. A mi modern, felvilágosult szemléletmódunk hajlamos arra, hogy az idő két aspektusa közül a hangsúlyt inkább a másodikra helyezze.” (Leach, in: Fejős, 2000, p. 86)

az a borzongató megerősítés, hogy mi már nem vagyunk kitéve azoknak a szörnyűségeknek, amelyeket a múlt embereinek át kellett (illetve a jelenben tanulmányozható “múlt”-társadalmakban át kell) élniük.

A “múlt” az utazás során természetesen annál teljesebben élhető át, minél több eleme van jelen az úticél-társadalomban; ez többnyire egyenes arányban van azzal, hogy mennyire közeli múltból van szó. (Ez az összefüggés azonban korántsem totális: egyrészt nagy különbségek vannak abban, hogy a különböző múlt-korszakok jelei egy-egy társadalomban milyen gyorsan tűnnek el; másrészt, főleg a távolabbi múltban gyakran ütközünk “sötét korokba”, amelyekről szinte semmi sem maradt fenn⁷ egyetlen ma létező kultúrában sem, s az ilyen információhiány nem feltétlenül a közben eltelt idő függvénye: az ókornak például közismerten jóval több objektívált emléke áll rendelkezésünkre, mint a korai középkornak). Mindebből az is következik, hogy az “időutazást” messzemenően meghatározzák a történelemtől (a múlt korokról vagy akár a valószínű jövőről) meglévő ismereteink, illetve ennek az ismeretanyagnak a változásai. Még akkor is, ha az utazás során tapasztaltak persze maguk is módosítják, bővítik a másik korszakról alkotott képünket, s az utazás célja sokszor éppen ez. Az időutazás vágyában gyakran jelen van *a múlt módosításának* vágya is.

a) Mindenképpen módosítja a múltat – legalábbis abban az értelemben, hogy annak átélőit egyfajta pszichoterápiában részesíti – az *államszocializmus* közelmúltjába (más diktatúrák túlélőinek azon diktatúrák világába) tett utazás. Ennek két fő típusa van: az egyik, az ambivalensebb hatású, amikor olyan országokba történik az utazás, amelyekben mindmáig fennállnak a volt szovjet tömb országaihoz múlttá vált viszonyok⁸. Ilyenkor az utazó egyrészt vizsgálatja azokat a viszonyokat, amelyeket korábban át kellett élnie, s ez lehet éppen igen nyomasztó élmény is (bár az mindenképpen elidegenítő effektusként segíti a távolságtartást, hogy ezek azért *nem ugyanazok* az országok, s a közben eltelt időben új, az államszocialista múltból nem ismert elemek is épültek a világukba), ám az, hogy az utazó *kívülről*, turistaként szemlélheti ezeket a társadalmakat, mindenképpen ad bizonyos védettségerzést (ami visszavetülhet a saját múltjába is, csökkentve az annak idején a pszichikumába beépült frusztrációkat). Az időutazás a *science fiction*ben is addig teljesen biztonságos, amíg az utazó nem lép ki az időkapszulából, s csak mintegy ablakon át tekint be a meglátogatni kívánt múltba. A másik módja a közelmúlt felidézésének a *múzeum-jellegű* bemutatás (A Berlini Fal Múzeuma, A Terror Háza, stb.), ami – még ha szörnyűségeket ábrázol is -- egyrészt

---

⁷ Igen érdekes ebből a szempontból a regresszióanalízis egyes változatainak azon általános tapasztalata, hogy amikor valaki “előző éveiről” beszél, az esetek túlnyomó többségében a történelem olyan korszakaiba (és kultúraiba) helyezi magát, amelyről viszonylag sok ismeret maradt fenn (s épült be az általános műveltségbe, -- nem a “kollektív tudattalanba”, hanem a “kollektív tudatosba”). *Az időutazás mindig csak “ismert tartományba” lehetséges.* (Ha egy idegen kultúrában olyan elemekkel találkozunk, amelyeket nem tudunk elhelyezni múlt-, jelen-, vagy jövőképzőnkben, akkor azt nem is az időtengelyen értelmezzük).

⁸ A jelen viszonyai között ilyen Észak-Korea, (látványos változásai ellenére) Kína, Kuba, illetve azok a hátsó-indiai országok, ahol államszocializmus van, de a volt szocialista országokban is – Kelet és Dél felé növekvő arányban -- elég sok olyan *helyi mikrotársadalom* van, amelyekben szinte változatlanul “tanulmányozható” (legalábbis sok elemében továbbél) az államszocializmus világa. (Itt jegyezzük meg, hogy a múltba tett utazás természetesen nem csak egy másik *ország* meglátogatásával képzelhető el: minél nagyobb egy ország belső fejlődésében az egyenlőtlenség, annál nagyobb mértékben lehet országon belül is ilyen időutazásokat tenni.

megnyugtatóan hangsúlyozza a múlt lezárt jellegét, másrészt sok mindent idézőjelbe tehet⁹, iróniával kezelhet ebből a múltból, s ezzel segítheti a fölékerekedést. Persze, a közelmúlttá vált diktatúrák esetében is számolni kell azzal, hogy sokan azért utaznak vissza így vagy úgy e múlttá lett világokba, mert *nosztalgiát* éreznek irántuk; az időutazás mindkét módján átélhető ez az érzés is, hiszen még az erős elidegenítő effektusokkal kísért múzeumi bemutatás is lehetővé teszi, hogy ráismerhessen a múlt számára kedves elemeire, akinek vannak ilyen emlékei. Igen sok időutazó élményeiben keverednek ezek a hatáselemek¹⁰, mint ahogy a pozitív és negatív érzések kettőssége¹¹ jöhet létre e múltak azon látogatóiban is, akik nem élték át ezt a közelmúltat, s ezért az ugyanolyan “távoli múlt” a számukra, mint a történelem korábbi korszakai.

b) Egy korábbi jellegzetes, az utazással felidézni kívánt korszak *a tizenkilencedik és huszadik század fordulójának* világa. Minthogy ehhez már senkinek sem fűződnek közvetlen emlékei, az utazás meghatározó attitűdje is más. Ennek a korszaknak elsősorban azok számára van vonzereje, akik vagy a családjukban nemzedékeken át örökített pozitív asszociációkon keresztül látják ezt a korszakot, (ez esetben az előző pontban említett közelmúlt-nosztalgia *átörökítéséről* van szó; a századforduló a nagyszülők-dédszülők nemzedékének volt “elvesztett közelmúltja”); vagy a történelmi tanulmányok, műalkotások közvetítette kép alapján tartják ezt a korszakot a “boldog békeidőknek”, s az utazás célja ilyenkor e *boldog békeidőkbe* való visszautazás. Míg a valóságos közelmúlt – minden valóságos közelmúlt -- esetében a társadalmi viszonyok összetettsége és az egyéni élmények sokfélesége miatt majdnem mindig a pozitív és negatív asszociációk valamilyen arányával találkozunk, az ilyen átörökített múltaknál már előáll az a hatás, hogy a negatív elemek teljesen elfelejtődnek, kihullanak, (főleg, ha ezt a “múltat” olyan – rosszabb -- korszakok követték, amelyekhez képest szükségképpen felértékelődött). A tizenkilencedik-huszadik század fordulóját így minősítette fel az utána következett korszak: két világháború, szélsőséges diktatúrák és az erkölcsi világrend széthullásának korszakai. Minthogy a modernizáció sok mindent eltüntetett Európa (és Amerika) ezen korszakából, az olyan zárványok, ahol e kor világa még viszonylag jobban átélhető, szükségképpen felértékelődtek. (Bulgáriát például úgy reklámozzák az utazási irodák, hogy “Európa múltja”, azon múlt, amit ma már a modernitás felfalt, megszüntetett; egy olyan hely, ahol a nagyszülők-dédszülők életformájával, hangulataival lehet találkozni). Sokan Budapestet is ilyen kövületnek tartják, (s látogatják e múlt lenyomataként), mint ahogy a volt

---

⁹ Az *átrendezés* már egyben átírást is jelent: az, hogy a budapesti Szoborparkban egy térbe ömlesztették az államszocialista múlt köztéri szobrait, már maga ironikus keretbe helyezi mindazt, amit szimbolizálnak; de ahol nem ez történik, hanem egy-egy jellegzetes államszocialista színhely válik turistalátványossággá, (mint például a szocialista városépítés lenyomataként bemutatott Dunaújváros), ott ez a funkciómódosítás, a turista-célponttá változtatás segíti az átértelmezést.

¹⁰ Vannak olyan úticélpontok, amelyek szándékosan építenek ezekre a különböző attitűdökre, mint a budapesti szocializmus-paródia-bár, a Marxim, amelynek kialakítását ugyan meghatározta annak az egyébként Marx által is leírt törvényszerűségnek tudatos érvényesítése, miszerint “az emberiség kacagva búcsúzik a múltjától”, ám az ezzel az attitűddel, a közelmúlt kikacagásának igényével érkezők mellett vendégei lehetnek olyanok is, akik a bárt nosztalgia-színhelynek érzik.

¹¹ Természetesen annak már nagyon sok variációja lehet, hogy a pozitív és negatív mozzanatok *milyen arányban* vannak jelen az adott egyén múltképében, illetve hogy a múltat képviselő meglátogatott világban milyen arányban ismerhetők fel (az adott látogató számára) negatív illetve pozitív elemek.

Osztrák-Magyar Monarchia területén sokhelyütt lehetséges hasonló időutazás; az adott régió legkülönbözőbb helyein fellelhető hasonló stílusú, a századfordulót idéző vasútállomásokkal, kisvárosi főterekkel, a polgárosodás egy egészen más szakaszával. (A “századfordulóra” tett időutazás nem kötődik egyetlen stílushoz; sőt, alapjelleget éppen több stílus együttese: a szecesszió, a historizmus, a különböző “neo”-stílusok és mindezek magjaként az eklektika határozza meg). A legteljesebben e múltat talán a fürdővárosokban lehet átélni, ezek esetében a környezeten kívül még az életforma, életritmus is őriz valamit abból a világból, amely kialakította őket.

c) Az időutazás gyakran *társadalmi formák közti utazást* is jelent, s ebből a szempontból külön is említendő az olyan eltűnt társadalmi viszonyokhoz, lényegében eltűnt társadalmi rétegekhez kapcsolódó eltűnt életformák, mint a *parasztság* vagy a *nemesség* világa; ezekhez már még távolabbról, mintegy *a mesék világába való bepillantás igényével* is közelíthet az utazó. Ezzel a múlttal Európában már csak nagyon kevés helyen lehet találkozni; elég sokhelyütt mutatják be (a bármely kort – lenyomatként, lenyomataink keresztül -- megragadni képes) *muzeológiai attitűddel*, például skanzenekben (egyes országokban, főleg Európa északi részén, ahonnan a skanzen-gondolat származik is, illetve Kelet-Európában, ahol a népi ideológiának erős hagyományai vannak, jelentős mennyiségben). Jóval kevesebb hely van, ahol ezek az életformák még eleven életformaként megtapasztalhatók: Erdély legeldugottabb szegleteiben, a Balkán egyes régióiban, Oroszország keletibb részein, Dél-Európa egyes zarárnyszerűen fennmaradt mikrotársadalmiban. Ugyanakkor – éppen az e világot övező mesés asszociációk, (illetve a paraszti és nemesi világhoz fűződő, annak egyes jellegzetes értékeit felnövelő és idealizáló képzetek következtében) jelentős és növekvő igény van az ezzel a múlttal való találkozásra. Ennek az igénynek a kielégítésére jelent meg, s terjed a *falusi turizmus*, (tehenfejéssel, kocsikázással, a hagyományos falusi étkezési szokásoknak a vendéglátásban való érvényesítésével, stb.). illetve a nemesi világ életformájából részesítő kastélyturizmus. (Európa egyes területein a paraszti és nemesi hagyományokhoz hasonló “múltként” látogatható a korai kapitalizmus – és a korai munkásosztály -- Európából szintén eltűnt világa: főleg bányavidékeken, bányamúzeumok formájában; ez azonban inkább csak egzotikus kuriózum, a munkás vagy bányász életforma -- legalább imitált -- kipróbálása a nemesi és paraszti hagyománytól eltérően nem tartozik az időutazókat vonzó célok közé).

d) A múltban visszafelé haladva a következő korszak, amely a maga egészében célpontja az időutazásoknak a *barokk-rokoko* világ. Bár természetesen vannak, akik napóleoni emlékhelyeket, a romantikára utaló színhelyeket látogatnak (s Magyarországon – és más, “nemzeti ébredésüket” a tizenkilencedik században megélt országokban – a forradalom, a szabadságharc főbb színhelyei is kiemelt célpontjai lehetnek az utazásnak), ezek az utak az esetek többségében nem jelentik *világok* (tehát valóban: korszakok) felkeresését. (Még akkor sem, amikor egyes személyek kultusza egy-egy úticélpontot “szent hellyé” tesz a rajongók szemében – mint Wagner Bayreuthja; vagy amikor a kuriózum jelleg “kihagyhatatlan” turistacélponttá avat egy objektumot, mint Bajor Lajos Neuschwansteinje)¹². A barokk azonban

---

¹² Minden jelenkornak megvannak azok az “előkorszakai” amelyek iránt különös érdeklődést mutat: vagy mert magára ismer annak egyes vonásaiban, vagy mert fel akar valamit erősíteni annak sajátosságai, értékei, világkép-vonásai közül, vagy mert termékenyítő inspirációkat talál benne. Elsősorban az ilyen előkorszakok iránti

olyan múlt-szelet az emberiség történetében – a kapitalizmus győzelme előtti utolsó korszak – amely egyesíti magában (a régebbi, már nem személyes) múlthoz való viszony alapvető kettősségének mozzanatait: a (jelen léptékét meghaladó) nagysága iránti csodálatot és a végképp túlhaladott (tehát veszélyeit vesztett) kor elfogulatlan szemléletét. (A barokk esetében: a hatalomkoncentráció azóta sem meghaladott pompáját és a feudális társadalom azon vonásait, amelyek ellenében a szabadság-, és egyenlőség-eszmények megfogalmazódtak). A barokk időutazások az abszolút monarchiák *udvaraiban* tett látogatások, amelyekhez gyakran az (udvari) művészet élvezete adja az apropót. (S az udvari művészet olyan szimbolikus alakjai, mint Haydn, Mozart, Molière vagy Rubens). A barokk korral való találkozásnak vannak egész városokat átfogó színterei, mint Salzburg, (egyres spanyol, olasz városok, Szentpétervár, stb.); de alkalmasak erre a kor olyan reprezentatív kastélyai, mint (természetesen elsősorban): Versailles, aztán a Schönburg, Petrodvorec, a potsdami Sanssouci, Fertőd vagy Keszthely, stb; a legnagyobb barokk építészek (Rastrelli, Santini, Wren, Mansart, stb.) egyes városkép-meghatározó épületegyüttesei; olyan katedrálisok, amelyek monumentális tereiben (és a bennük mozgósított Gesamtkunst-hatásokban: építészet, képzőművészet, barokk zene, színpadi jelleg) létrejön az “egész világ” élmény; illetve – s talán legfőképpen – azokban a palotákban, amelyekben a művészet olyan reprezentatív keretekben jelenik meg, (s amelyekben a művészet maga is mintegy a lenyűgöző fényűzés eszközévé válik), mint a Louvre, az Ermitázs, a Zwinger és a többi nagy képtár esetében.

e) A következő időutazás-típus a *középkor* felkeresése. A középkor ugyanúgy a polgári kort megelőző feudális előidő része, mint annak utolsó szakasza, a barokk, csak míg a barokk korszak asszociációs mezőjében központi szerepet játszik az a *hatalom*, ami ellen a polgárság – csodálattal szemlélve ezt a hatalmat – fellázadt; a középkornak azokat a felívelő szakaszait, amelyekben még nem a túlduzzasztott hatalom dekadenciája volt a jellemző, az asszociációs mezőt a lovagkor *eszményei* dominálják. A középkor Európában az a *mondai* előidő, amelybe -- bármely társadalmi formában -- az *eredet* képzeletét beágyazzák – ; az az “aranykor”, amely a jelenhez képest nyers és kényelmetlen, gyermeki és tudatlan, de amely (éppen ezért) tiszta és eszményi; s amelynek meglátogatni kívánt világát nem reálisan ellentmondásos emberek, hanem egy-egy (tiszta) jellemvonásra redukált alakok, vagyis *mondahősök* népesítik be. A középkor felkeresése a mondák világába tett utazás (ezért akár valóságos, térbeli utazás nélkül is lehetséges: Tolkien, vagy Mark Twain a Connecticut Yankee írása közben saját fantáziájában tette meg ezt az utazást, s hozott létre a rajongók számára egy – szintén a fantázia “szárnyain”

érdeklődés az, amelynek következtében egy-egy múltkorszak “teljes világgént” jelenik meg a jelen embereinek képzeletében, (a posztmodern kedvelt kifejezőmódjával: ez az a “szöveg”, ami meghatározza, hogy az időutazó mit is akar látni, -- mit is tud látni -- amikor felkeresi az adott múltkorszakot megidézni képes színhelyeket). Minthogy azonban a jelen is csak egy szelete az időfolyamatnak, a mindig más jelenben természetesen változik az is, hogy mely korszakok töltik be a népszerű “előkorszak” szerepét, s így a jövőben egészen más korszakok is előtérbe kerülhetnek, mint amelyeket ma megfigyelhetünk. (S akkor a romantika vagy a klasszicizmus, vagy bármely más korszak “meglátogatása” ugyanúgy egy “világ” felkeresésévé válhat, mint amit itt a barokk esetében bemutatunk). S mindaz, amit idáig elmondtunk, nem érvényes egy-egy múltkorszak “szakértőire”, hiszen számukra a tanulmányozott korszak, amelynek életébe “beássák” magukat, “teljes világgént” jelenik meg, s ezen a módon, (tehát egyes személyek számára) bármikor *bármely* korszak lehet az itt most a barokk példáján bemutatott típusú időutazás célpontja.

megvalósítható – időutazási lehetőséget)¹³. Az (európai) “középkort” két, egymással érintkező rész-világ alkotja: a lovagok vár-világa és a kézművesek-kereskedők (és az urbanizált nemesség) városai. Mindkettő nem csak érdekes látnivalóul szolgál, hanem más-más módon azt az eszményi formát is képviseli, amiben a modern ember (a maga számára elérhetetlen, de leküzdhetetlenül vonzó) mintát lát: *a lovagok várvilága* többek között a szuverenitás eszményét testesíti meg (ezért is lesz a modern polgár számára abszolút életmód-céllá a “*my house is my castle*”); *a középkori városok* pedig azt az ideális közösséget, (innen származik a polgári citoyen-eszmény éppúgy, mint a kommunisták “commune”-eszménye), amelyben az ember öntudatos magánemberként is egy összetartó, óvó közösség része. S mindkét rész-világnak közös vonása a tiszta és fennkölt *érzések-érmek* megléte és felvállalása is. Ezt keresi és találhatja meg az utazó a várakban (minél épebbek maradtak azok, annál inkább), s talán még inkább azokban a középkori óvárosokban, amelyek egységesen megőrizték középkori arculatukat (mint Bruges, Assisi, Lucca, és megannyi francia, angol, spanyol, olasz, észak-európai vagy éppen közép-európai kisváros.) E városok utcái már önmagukban is képesek átélhetővé tenni a középkor hangulatát, de erre gyakran “rá is segítenek” középkori játékokkal, olyan turistaeseményekkel, amelyek kifejezetten erre az időutazásra épülnek¹⁴ (sienai Palio, arezzói lovagi játékok, tallini középkori játékok, visegrádi palotajáték, a legkülönbélebb várjátékok: Magyarországon például a sümegi, nagyvázsonyi, egri, kőszegi várjátékok); a különböző “középkori” vásárokkal (amelyeket gyakran “korhű” jelmezekben öltözött árusok, mesteremberek tesznek még “középkoriasabbá”); a kilencvenes években divatba jött – az étkezési szokásokat is felelevenítő – “középkori” éttermekkel, vagy azokkal a filmforgatásokkal, amelyek hiteles díszletként használják fel ezeket a múlt-maradványokat. (Néhány városban a középkort idéző játékok legalábbis részben folyamatos hagyományként éltek tovább -- mint az említett Palio, vagy a velencei regatta --, ez részben megkönnyíti a középkorral való azonosulást, amennyiben legalább annak egy eleméhez mint eleven, *továbbélő életvilág-mozzanathoz* lehet kapcsolódni, de persze ugyanakkor ez az elevenség azzal is jár, hogy a szokás magába szívja a közben eltelt idő hatásait, “modernizálódik”, vagyis már nem hordozza “tisztán” a középkoriság szellemét)¹⁵.

---

¹³ Számos Tolkien-rajongó, a Tolkien nyomán létrejött fantasy-műfaj számos rajongója, illetve a fantasy-műfaj nyomán létrejött (on-line és off-line) szerepjátékok gyakorlói olykor zárt világokká építik ezeket a fiktív középkorokat, (s vannak akik tartósan “be is költöznek” ezekbe a világokba); ha nem is ennyire mélyen involválva, de ugyanettől az attitűdtől megérintve viszonyulnak a középkorhoz, a modernkori Európa “eredetmondájához” a középkort látogató “időutazók”.

¹⁴ A *reneszánsz* korszakát nem hagyhatjuk ki az utazási célpontok közül, de úgy találjuk, hogy a korai reneszánsz emlékei összefonódnak a középkori városi kultúrával, s például a középkort idéző vásárok hangulata legalább annyira “reneszánsz”, mint “gótikus”, (mint ahogy a quattrocentóban e stílusok is egymás mellett éltek, s hatottak is egymásra); míg a cinquecento későbbi reneszánsza a korai barokkal érintkezik (Michelangelo, Tiziano, Palladio munkásságában sokak számára szinte szétválaszthatatlanul), s emlékeit az időutazók inkább a barokk múlt kapcsán leírt attitűddel látogatják.

¹⁵ Az eddig említettek közül a három utóbbi múltkorszak, a középkor, a barokk és a tizenkilencedik-huszedik század fordulója egyben *a modern európai városfejlődés meghatározó korszakai* is. A huszedik század modernizmusa, mint negyedik “fénykor” sok városnak úgy formálta át az arculatát, hogy a korábbiakat csaknem teljesen eltüntette. Számos város viszont, ahol ez nem következett be, éppen annak köszönheti történeti levegőjét, hogy e három korszakot, mint három egymásra épült, s végül összeépült múltat tartalmazza. Ezek tehát nem tiszta barokk, vagy tiszta középkori városok, hanem gót–barokk--szecessziós/eklektikus (mindhárom korszak

f) Megint másfajta időutazás az, ami a *korai kereszténység* világába vezet. Egyes templomok, kolostorok rendkívüli erővel sugározzák azt a tiszta hitet, ami a korai kereszténységet évszázadokon át áthatotta (az őskeresztényektől a romanikáig többször is felerősödvén). Ezekben a templomokban (a tér arányainak, a fényviszonyoknak és elsősorban a műalkotásokat létrehozó emberek évszázadok távolából is érződő szellemiségének köszönhetően) *nagyon intenzív spirituális élményt* lehet átélni. (Ilyenek a ravennai templomok, s különösen Galla Placidia síremléke, a Torcellói katedrális, az Assisi Szent Ferenc bazilika altemploma, néhány kisebb római templom, a sumelai kolostor barlangja, Kappadócia és a Szentföld néhány szent helye, s a sor még folytatható). Az utazó ilyenkor mintegy belekerül a korai századok keresztényeinek lélekközösségébe, s ezeknek az utazásoknak nagyon gyakran ez is a célja. Nem egyszerűen a vallásos élményről van szó, az bármely kegyhelyen és a szabad ég alatt is átélhető, (s nagyon intenzíven átélhető azokon a híres zarándokhelyeken, amelyek jóval későbbi korszakok jellegzetességeit őrzik¹⁶). Az említett típusú spirituális élménynek azonban igen hangsúlyos része az az időutazás, ami a *korai kereszténység szellemiségéhez*, (az európai modernitás eredet-képzeteinek egy másik, a vallási szférában ható csoportjához) való visszatérést¹⁷ célozza meg. Természetesen a legtöbb vallásnak megvannak a hasonló, és időutazást is feltételező szent helyei, (az iszlámnak például számos ilyen kegyhelye van, a zsidók számára ilyen lehet a Siratófal; s amióta a buddhizmus megérintette az euro-amerikai kultúrkör embereit is, azóta sokuk számára a keresztény ősidőkbe tett látogatáson kívül a buddhizmus egyes szent helyeire tett “időutazás” is megadhatja – akárcsak a hagyományosan buddhista népek tagjainak -- e vallás tiszta, romlatlan formáival való találkozás úti élményét is¹⁸.)

g) Mind a (világi) középkorba mind a korai kereszténység közegébe tett utazásoknak megvan azonban az a (sokak időutazását nehezítő) korlátja, hogy az időutazás csupán az adott korból fennmaradt épületekre-környezetekre és a fantáziára támaszkodhat, s a különböző rendezvényekkel felelevenítheti ugyan a régi életformát (illetve azt, amilyennek ezt az életformát képzelettel), de igazi “középkori” *életformával* Európában már sehol sem lehet találkozni. Más a helyzet a “keleti” középkorissággal. Ázsia és Afrika egyes társadalmában (igaz, már eltűnőben) még sok minden megvan a középkor életvilágából (persze a legtöbb helyütt már a modernitás elemeivel keverve). Sok város – s még több elzárt falu -- van még a Keleten, (vagy éppen Afrikában), ahol nem csak mozzanataiban, hanem valóban “világgá” összeállva találkozhat az utazó a középkor munkaformáival, lakásmódjával, öltözékeivel és szerszámaival, szórakozásaival és ünnepeivel, hatalmi viszonyaival és családszerkezetével, szokásaival és törvényeivel. Ha ez a fajta “középkor” nem is teljesen azonos Európa középkori

---

felidézését lehetővé tevő, ugyanakkor hatásaikat egyfajta konglomerátumként egyesítő) “történelmi” városok, (mint Prága vagy Riga – vagy legalábbis belső magja nagy részét tekintve éppen Párizs).

¹⁶ A zarándoklatok általános attitűdjeiről lásd például: Pusztai Bertalan: “Vallás és turizmus” és Sándor Ildikó: “Új zarándokok” (in: Fejős, 1998 pp 19-23 és 24-28) illetve Korpics Márta: “Zarándok és turista” és Pusztai Bertalan: “Remény és beteljesedés” c. írásait (in: Fejős—Szijártó, 2000, pp. 167-179 és 180-190)

¹⁷ Szent Ferenc példája azt is jelzi, hogy ez a szellemiség későbbi korokban is (újra) teremthető, de csak akkor, ha valóban ugyanazt sugározza, amihez időutazóként ő maga visszatért. (Szent Ferenc az “időutazást” részben belső kontemplációi során, részben szentföldi zarándoklata révén élhette át),

¹⁸ Olyan vallásdefiníciót feltételezve persze, ami az istenhit nélküli buddhizmust a “vallások” kategóriájába sorolja.

múltjával, a keresztény és iszlám világ többévszázados együttélése során a két kultúrkörnek volt közös, az élet számos elemében egymásra hasonlító középkora: az európai utazó így az Ezeregyéjszaka országaiban (beleértve ebbe a hatalmas indiai régiót is) egyrészt átélheti az ebbe a *közös középkorba* való betekintés élményét, másrészt annak az *egzotikumnak* az élvezetét, amit a Kelet világa (persze más módon) az európai középkor embereinek is jelenthetett.

h) Míg az (európai) középkor a jórészt germán, szláv (és persze török, finnugor, balti) mai Európa számára az a világ, amelynek ködéből az európai népek eredet-kereső hősmondái kibontakoztak, a görög-római antikvitás az a nagy *előzmény*, amelynek magasabb tudása, e tudás egyik-másik eleme olyan eszményi mintaként jelent meg már magában a középkorban is (például a Karoling reneszánsz vagy a romanika idején) mint a mexikói indián civilizációk számára a titokzatosan múltba veszett olmékok tudása, vagy Európában Plátón óta a legendás Atlantisz. Bár jó néhány olyan nép van Dél-Európában, amely eredete szerint közvetlenül is kapcsolatba hozható az antikvitás birodalomalkotó népeivel, a népvándorlás rombolásai és keveredései következtében töretlen folytonosságról nemigen beszélhetünk: még a latin örökséget legközvetlenebbül hordozó, s arra természetesen gyakran hivatkozó olaszok sem “rómaiak”: Róma (és Hellász) öröksége¹⁹ *valamennyi* európai nép számára (bizonyos értelemben) *külső* örökség; eltűnt, de életük nagyon sok elemét jótékonyan (és termékenyítően) hátrahagyó, nagyra becsült kultúrák hagyatéka. (A görög-római kultúra olyasféle elődje a modern európai kultúrának, mint egy ükapa, akiről persze tudja az ember, hogy valamiképpen rokona, felmenője, de mivel közvetlenül sosem találkozott vele, végső soron ezt a rokonságot is csak erős hipotézisnek tekintheti, és a róla szóló ismeretei és a hozzá fűződő érzelmei nem különböznek lényegesen az idegenekre vonatkozó ismeretektől és érzelmektől – persze egy olyan idegent feltételezve, akitől sok mindent kap az ember). Az antik világ a modernkori Európa lakói számára ezért mindig olyan utazási célpont volt, amelyet érdemes felkeresni, mert – mint az említett ükapa hagyatékában – a látogató mindig találhat valami értékes hazavinni valót. (Mint London, Párizs, Berlin, vagy más, a hajdani görög-római központoktól igencsak távol eső városok múzeumi mutatják, a szó szoros – tárgyi -- értelmében is, de természetesen szellemi értelemben még inkább). Az antik világba tett időutazásoknak legalább három formáját érdemes megkülönböztetni: az egyik a *szemlélő* utazás, amikor az utazót elsősorban az motiválja, hogy találkozzék az antik világ (tárgyi vagy szellemi) maradványaival, s azok hajdani felismeréseivel és alkotásaival gazdagítsa a maga világát. A másik lehetőség a *hasonlóságra való rácsodálkozás* (megint csak arra emlékeztetően, amikor a távoli ősrácvonásaiban a sajátunkéval egyező vonásokat fedezünk fel). Ez elsősorban azokon a helyeken lehetséges (mint például Perge, Hierapolisz, és legfőképpen Pompeji), ahol nem pusztán épületek romjai maradtak fenn, de olyan elem-együttesek is, amelyek miliőt alkotván a hajdani *életforma* egy-egy összetevőjét is átélhetővé teszik²⁰. Ilyenkor az időutazó legerősebb

¹⁹ Idesorolható még Egyiptom (és elsősorban a Biblia révén Mezopotámia) öröksége is, ezek a kultúrák azonban már a görög-római antikvitás szemszögéből is “nagy tudású előidők” voltak, s a kétszeres áttétel következtében a görög-római világtól is különböző asszociációkör övezi őket – a *misztikus*, *ezoterikus* tudások legendáival.

²⁰ Néhány ilyen példa: a fürdők fűtésrendszerei; az amfiteátrumokba vezetett (annak idején illatosított) vízvezetékek; a kövezett utcán elhelyezett kerékvetők; a temetőbe, kilátópontokra vezetett utak mellett elhelyezett pihenőpadok; a bordélyházak pornográf faliképei és ágyai; a freskóval-szoborral díszített átriumok;

élménye az lehet, hogy a közben eltelt kétezer év dacára milyen sok az egyezés a mai és az ókori mindennapi életvilág között. Egy harmadik lehetőség az ókori élet *rekonstrukciója* (elsődlegesen persze azokon a helyeken, ahol jelentősebb antik emlékek maradtak fenn)²¹.

i) Az *őskor* világába ritkán jutnak el időutazók, (bár a *science fiction*ok időutazásaiban kedvelt célállomás nemcsak az emberiség őskora, hanem az ennél régebbi idő, a dinoszauruszok kora is). Persze vannak olyan turistacélpontok (mint a barlangrajzokat őrző, Altamira, Lascaux típusú barlangok, de idesorolhatók az olyan magyarországi lelőhelyek, mint a vértesszőlősi, a subalyuki, vagy az ősi lábnyomokat őrző ipolytarnóci ösvény is), amelyek színhelyein lehetséges az őskorral való találkozás, s amelyeket éppen ezért is keresnek fel a turisták. Ezen utak egyik fő motívuma – a barlangrajzok esztétikumának élvezetén kívül – *az időmúlás léptékének csodálata*; annak átélése, hogy milyen óriási időtávon át hagyhat nyomot az ember (vagy az élet), s hogy e nyomok segítségével milyen messzire vissza tudunk pillantani az időben²². Egy másik, az ősidőkkel való találkozási lehetőség az *“érintetlen” természeti környezetek* felkeresése, amelyek mintegy az ember előtti világ régmúltjába való betekintés lehetőségét kínálják (e helyszíneket gyakran használják olyan (fantasy)-filmek eleven díszleteiként, amelyek nem a valóságos történelemben – olykor más bolygókon is – játszódnak. Az *“őstermészet”* mint utazási célpont – a konkrét történelmi korokhoz köthető emberi nyomokkal ellentétben – időtlen, s így alkalmas annak a fajta időutazásnak az átélésére, amit a természetből éppen kiemelkedő ember természetéhez való viszonyára jellemző volt *mitikus tudat* tett lehetővé, mikor is a saját cselekvések a heroikus-mitikus múlt cselekvéseinek újraélését (s ezzel a heroikus-mitikus múlt életben tartását illetve a jelen embereinek a heroikus-mitikus múlthoz való felemelkedését) biztosították – ami minden időutazás legősibb

---

üzletek cégtáblái és politikai graffitik a falakon; felismerhető funkciójú boltok – pékség, mézszárszék – épen maradt kirakatai, pultjai, kikötői dokkok, emeletes bérházak, a színpadképet és a nézőtér jellegzetességeit is megőrzött színházak, stb. Mindezt természetesen még elevenebbé teheti a különböző ókori szerzők fennmaradt szövegeinek olvasása.

²¹ Ebben a körben említhető a magyarországi Savaria Karnevál is: bár az ókori Savaria és a mai Szombathely között nincs történelmi folytonosság, a modernkori Európában kialakult történelem-kultusz következtében sok mai város *saját* történelmét visszavezeti az antik városelődhez, s így – mintegy őseként, ha nem is közvetlen őseként – kultuszát is ápolja. A Savaria Karneválon római ruhát öltő, s azt hétköznapi természetességgel viselő szombathelyi polgárok ezeken az ünnepeken – természetesen pusztán játékból és csak átmenetileg, de -- valamilyen értelemben valóban rómaiaknak tekintik magukat, s ez, ha persze csekély mértékben is, de beépül az identitástudatukba is. Ehhez hasonló rendezvények több – antik alapokra épült – európai színhelyen is zajlanak; számos fennmaradt görög színházban rendeznek például a görög tragédiák és komédiák bemutatásakor az ókori színjátszási módot is többé-kevésbé felelevenítő előadásokat. Még intenzívebben élhető át ez a fajta időutazás azok számára, akik például hagyományörző legionárius vagy gladiátor-csapatok tagjai – szerte Európában. A legnagyobb szabású antik szerepjáték persze talán az olimpia, a láng Olümppia-beli meggyűjtásával: a játékok egésze ugyan már csak kevésbé emlékeztet az ókori elődre, de a láng körüli rítusok egyértelműen ahhoz kapcsolódnak vissza, (mint ahogy Coubertin eredeti elképzelése is).

²² Az őskor és ókor világa közötti archaikus kultúrák is lehetnek *“időutazás”* célpontjai. Ezek (mint Stonehenge, Carnac, a máltai megalitok, az írországi tumulus-sírok, stb.) esetében együtt jár az időmúlás, a legősibb korokba vezető időtáv léptékének csodálata annak a monumentális teljesítménynek csodálatával, amelyet az ily korai kultúrák-civilizációk már fel tudnak mutatni, (s amelyhez való viszonyunk már a piramisépítők iránti csodálatunkkal is rokon).

alapja²³. Az “őskorral” való találkozás formája végül *a globális civilizációtól elzártan élő (vagy legalábbis a civilizációtól kevéssé átformált) kultúrák* felkeresése, amelyek életében a látogatók az egész emberiség legrégebbi múltjainak fennmaradt formáit vélik megpillantani (ha ez, mint a bevezetőben utaltunk erre, vitatható is). Ez a fajta utazás egyfelől egy olyan *evolucionista ritusnak* tekinthető, amelynek során az ember úgy lép kapcsolatba egy kultúrával, mintha saját csecsemőkori képeit nézegetné; másfelől gyakran egy olyan rousseau-ista attitűddel teszi ezt, amely az “ősi” kultúrát – mint romlatlant, elidegenületlenül természetközeli – egyfajta piedesztálra állítja²⁴, sőt, bizonyos elemeit imitálni is igyekszik (ennek számos példáját láthattuk a Cseh Tamás és mások által üzött indián-szerepjátéktól New-Age-hez kötődő útkereséseknek az ősi kultúrák felé forduló különböző kezdeményezéseikig), de persze – hiszen csak időutazásról van szó – az esetek többségében anélkül, hogy a jelenkor vívmányairól tartósan lemondana az utazó.

k) Áttekintve az időutazás különböző típusait, a közeli vagy távolabbi múltba tett kirándulásokon kívül számításba kell vennünk a “jövőbe” irányuló utakat is. A jövőt előrelátni – bármily alapvető vágya is ez az embernek -- természetesen lehetetlen, de ha feltételezzük, hogy egy trendvonalon egy társadalom előbbre tart, mint mi, akkor bizonyos valószínűséggel feltételezhetjük, hogy legalábbis e társadalom egyes jelenségei nálunk is meg fognak jelenni. A jövőbelátás ezen hol realiztikus, hol illuzórikus útja még akkor is biztonságérzetet ad, ha a másik társadalom jelenéből ekképpen extrapolált jövő vonásai nem mindenben vonzóak. Ebben az értelemben utaztak mindig is a periféria országai a “jövő felkeresésére”, amikor az adott világrendszer valamely centrumországa volt az úticéljuk. Természetesen a jövőbe utazók eleve sokkal rövidebb távra tekinthetnek előre, mint amekkora időtávokat a múlt kínál. A talán legbiztosabb jövőutazás az, ami a *technika újdonságaira* koncentrálnak: ami a technikai fejlődésben élenjáró társadalmakban megjelenik, az nagy valószínűséggel szétterjed a világon, s így megjelenik az utazó országának jövőjében is. Megélhetők jövőutazásként az olyan *társadalom-figyelő* utak is, amelyek azt feltételezik, hogy a célország társadalmában olyan sajátosságok vannak, amelyek megjelenhetnek az utazó anyaországában is. Nyugat-Európa, s később az Egyesült Államok ebben a tekintetben is a jövő képviselőiként jelentek meg a kelet-európaiak (és persze számos ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai társadalom polgárainak) szemében. Széchenyi számára Anglia olyan minta-ország volt, amelynek sajátosságait Magyarország jövőjeként szerette volna látni, s hazatérve mindent megtett annak érdekében, hogy ez valóságos jövő legyen. Bibó számára ugyanilyen, a számára adott jelennél demokratikusabb jövőt megtestesítő úticélok voltak azok a nyugat-európai országok, amelyekben “volt győztes forradalom”. Kodály az angliai ének-mozgalmakban látta Magyarországnak a jövőjét, amelynek valóra válását azután zenepedagógiájával elő akarta segíteni, Ady Párizsba tett jövőutazásokat. A japánok mind a Meidzsi-reformokat követően,

---

²³ Lásd erről például Hubert--Mauss (in Fejős, 2000). A mítikus időről (vagy például az idő ciklikus felfogásáról) igen sok kulturális antropológiai tanulmány született, és sokan vitatják, hogy a mítikus időfogalmat használó vagy a ciklikus időszemlélettel gondolkodó kultúrákból teljesen hiányozna a modern lineáris időfelfogás, -- lásd erről például Gell (Uo) --, e vitákra itt azonban nem térünk ki, mert azt lényegében senki sem vitatja, hogy a mítikus idő kezelése más szerkezetben történik, mint a lineáris időtudat szerkezete, és itt mi csak ebben az értelemben utalunk a “mítikus idő” jelenségére.

²⁴ Lásd erről például Szeljak György: Turistamítoszok, indiánok, etnikai turizmus Mexikóban c írását is (in: Fejős—Szijártó, 2000, pp 201-213)

mind a második világháború után jövőjük megannyi elemét keresték azokban a társadalmakban, amelyekbe elutaztak. Ha a múltat oly módon látogatja az időutazó, hogy amit “haza akar vinni”, és a maga világába be akar építeni belőle, azt be is építheti, a jövő látogatói csak erőfeszítéseket tehetnek ennek érdekében; a másutt látott “jövőt” éppúgy nem lehet “garantáltan” saját jövővé változtatni, mint ahogy egyébként a múltnak a jelen szemszögéből szabadon végrehajtható átírása sem változtathatja meg a történelemben ténylegesen megtörtént múlt-események lezárult valóságát. A “jövőbe-utazás” azzal a bizonytalansággal is jár, hogy *a különböző társadalmak eltérő fejlődés-képzetei* következtében nagyon nehezen meghatározható, hogy mi a jövő. A kapitalista és államszocialista rendszerek egymás mellett élése idején a keleti blokk számos polgára a saját jobb (bár akkor elég valószínűtlennek tartott) jövőjét láthatta a nyugati társadalmakban, a nyugati országok szovjet-orientációjú kommunistái viszont gyakran a Szovjetunióra tekintettek (számukra kívánatos) jövőként, (ami aztán a kelet-, és közép-európai országokban valóra vált jövővé is változott). Az államszocialista diktatúrák borzalmainak megismerése számos nyugati gondolkodót egy ilyen jövőtől való szorongáshoz vezetett (de a nemkívánatos jövő országai is meglátogathatók, és ezek is jövőutazásoknak tekinthetők, ha az utazó feltételezi, hogy a látottak az ő országában is bekövetkezhetnek. Csak ilyenkor hazatérve nem ennek érdekében, hanem ennek megakadályozásáért fog munkálkodni). Ma eléggé nehéz a világban olyan célországot találni, ahol *társadalmi értelemben* kívánatos “jövő” várja az utazót.

1) Végül a legérdekesebbek talán azok az utazások, amelyek során *ugyanazon a helyszínen* lehet a múlttal és a jövővel találkozni. Ilyenkor a *kontraszt* érzékelése (például Japánban a kimono sága és a hipermodern Sinkanzen, az Emírségekben az épület-, és autósodákból kilépő, középkorisan patriarchális viselkedési mintákat követő burnuszos férfiak egymás mellett látása; a szamarán nyáját terelgető pásztor kezében a mobiltelefon, vályogviskón a parabolaantenna) erősen átélhetővé teszi a történelmi mozgás relativitásának, az “egyenlőtlen fejlődésnek” a társadalmak bonyolultságának élményét is. (És talán ezek a legmeggyőzőbb időutazások is, hiszen a múlt és a jövő egymásmelletti látása azt is sugallja, hogy valóban könnyen, különböző zsilipek áttörése nélkül is át lehet lépni “az egyik időből a másikba”).

Az “időutazás” jel-eszközei

A következő, amit érdemes a különböző idődimenziókban tett utazásokkal kapcsolatban áttekinteni, az a *jelölők* szemiotikai kérdése. Melyek azok a jeltípusok, amelyek a vizuális jelrendszerben – a hozzájuk kapcsolódó képzetek révén -- az utazók rendelkezésére állnak egy-egy korszak beazonosításában, illetve amelyeket fényképeiken ők maguk arra használnak, hogy egy-egy környezetnek a múltra vagy a jövőre vonatkozó elemeit kiemeljék, hangsúlyozzák.

A főbb jeltípusok közül (a terjedelmi korlátok miatt) csak a legfontosabbakat emeljük ki, (a hozzájuk kötődő asszociációk pedig eléggé magától értetődőek).

1. Az egyik jelcsoportot a *technika* körébe sorolható tárgyak alkotják. Az egyes környezetekben használatos technikai tárgyak révén többé-kevésbé egyértelműen azonosítható, hogy az adott jelenben "high tech" csúcstechnológiát (és az utazó nézőpontját meghatározó társadalomhoz viszonyítva) jövőt képviselő környezetről vagy archaikus eszközöket használó "múlt"-környezetről van-e szó. Mint a korábbi korok jövőfantáziáiban, úgy még a jelenben is futurisztikusan hatnak az automatizáció, az *ember nélkül működő* rendszerek jelenségei, illetve a *nagy sebességet* sugalló gépezetek, a *természet törvényeinek*, a *megszokott térhasználatoknak szinte ellentmondó*, azokat legyőző megoldások. A jelenben általánossá vált eszközök, szolgáltatások hiányának pedig mindig múlt-sugallata van: ilyen például az áram nélküli állapot (a gyertyafény, petróleumlámpás vagy éppen olajmécses világítás), ilyen az olyan munka eszközök vagy egyéb használati tárgyak használata, amelyek a jelenkorban (megint csak az utazó kibocsájító társadalmához viszonyítva) már nemigen vannak jelen, mert azokat azóta hatékonyabb eszközök, megoldások váltották ki. (Archaikus lehet a faeke is, meg a tizenkilencedik század rézcsöves-dugattyús gőzgépei is, csak persze másképpen, más múltkorszakra utalóan).
2. A következő jelcsoport az *építészet* síkján található. Az egyik legfőbb kor-sugárzó környezeti tényező az egy-egy korszak stílusát, létformáit őrző épített környezet, a többé-kevésbé egészükben fennmaradt városképektől egyes épületeken át a romokig, épülettöredékekig²⁵. A kőből való építkezés megjelenése óta az épített elemek legalább annyira tartósan fennmaradó lenyomatát képezik a hajdanvolt életnek, mint a használati tárgyak; s az életnek, (az élet számos területének: a lakásnak, a kultuszoknak, az árucserének, a hadakozásnak, a kormányzásnak, a halottak elhelyezésének, stb.) keretet adó konstruktumokként magukban hordanak valamit a falaik között zajlott tevékenységekből is. (Az építészet esztétikai mozzanataiból adódóan pedig a tárgyak nagy részénél határozottabban közvetítik az egyes korstílusokat is). A hozzájuk kapcsolódó tartósság-képzetek paradox következménye az is, hogy az épülettöredékek sugározzák talán legerősebben az időmúlás és a múlandóság asszociációit (miközben fennmaradásuk az emberi erőfeszítéseknek az időmúlással dacoló erejét is tanúsítja és sugallja). Természetesen az építészeti jelek között is sok *jövő-szimbólummal* is találkozhatunk. Minden korban születnek olyan épületek, amelyeket a kortárs megítélés futurisztikusnak nyilvánít, mert olyan megoldásokat tartalmaznak, amelyek általános elterjedése távolabbi lehetőségnek látszik²⁶.
3. Gyakran épület-fragmentumok őrzik őket, de számos más módon is fennmaradnak a különböző *feliratok*, *szövegek*. Azonkívül, hogy ezeken is megjelenik egy-egy korszak stílusa, korhangulata, a szövegek tartalma minden eddig említett múlt-jelnél gazdagabban

---

²⁵ Ezek gyakran a modern élet mindennapjaiba *teljesen beépülve* maradtak fenn (lásd mondjuk Szombathelyen az egyik bank fogadótere alatt feltárt, és az azt fedő üveglapon keresztül a bank ügyfelei elé táruló római utcarészletet, vagy az antalyai Hadrianus-kaput, amely alatt naponta tömegek áramlanak az óvárosba és vissza).

²⁶ A század első felében New York (és más amerikai nagyvárosok) felhőkarcolói képviselték elsősorban ezt a jövő-világot. A hetvenes években ilyen szimbolikus időutazási célpont volt a párizsi Défense-negyed, (de Párizs egyéb akkor épült látványosságait, a Pompidou-központot és a Louvre-piramist is hozzáértve). Ma az Emírségek építészeti csodái vagy a pekingi Olimpia épületei, (vagy éppen a Grand Canyon fölötti kilátó) sorolhatók ebbe a kategóriába.

közvetíti az adott korszak embereinek *gondolkodását* és *viszonyait*. A feliratok külön típusaként érdemes számba venni a (tárgyakon, épületeken és szövegekben megőrződött) *évszámokat*, amelyek természetesen alapvető támpontok lehetnek annak meghatározásában, hogy a múlt melyik szeletét is sikerült felkeresnünk.

(“Jövő”-feliratoknak tekinthetők az építkezések mellett látható, a majdani állapotot felvázoló táblák és egyáltalán, a tervrajzok; az olyan világórák és naptárak, amely jövőbeli időket mutatnak, s persze a különböző jóslatok is, természetesen abban az értelemben, amely minden “jövőbe tett időutazásra” érvényes: a jelen által *feltételezett* jövőt idézve).

4. Az eddig felsorolt múlt-jelek nem csak a történészek, régészek számára szolgálnak alapvető múlt-jelekként, (akik természetesen elsősorban ezekből próbálják rekonstruálni a múltat), hanem az “időutazó” turista is ezekre támaszkodva alakítja ki egy-egy korszakra vonatkozó képzetét, ezeket fényképezi. A múlthoz való viszony a történelemismeret függvénye lévén természetesen mindenki számára csak az lehet múlt-jel, amiről tudja, hogy a múlthoz kötődik, s csak azokban a múltakban tudja elhelyezni, amelyekről tudása van. A (számontartott) történelem *eseményei* ezért kiemelt orientációs pontok, ez adja az utazások során látott évszámok jelentőségét is, amelyek ismert történelmi eseményekhez köthetők, (s amelyek segítségével az évszámmal jelölt adott épület vagy tárgy elhelyezhető a történelmi időfolyamatban); s ez teszi múlt-jellé a híres történelmi események színhelyeit (ahol esetleg semmi tárgyi elem nem maradt fenn, de maga az a tény, hogy tudjuk: itt játszódtott le az ismert esemény, a jelenleg látható környezetbe is belevetíti a múlthoz kapcsolódó képzeteket. Ilyen a legtöbb csatamező²⁷, történelmi személyiségek születési-, és halálhelyei, jelentős fellépéseik színhelyei²⁸ – még akkor is, ha ezt nem örökíti meg emléktábla, vagy egyéb emlékjel –; ilyen lehet egyes múltbeli szertartások “hült helye”²⁹; s persze fokozza az időutazás élményét, ha valami fenn is maradt a hajdani eseményből³⁰.
5. A következő jelcsoportok másfajta módon tekinthetők múlt-jeleknek. Míg az eddig említett jelek egyértelműen régi korok maradványain (vagy hült helyén) keresztül utaltak e régebbi időkre, mint korábban szó esett erről, időutazásnak tekinthetjük az olyan látogatásokat is, amikor a turista egy *jelenleg is létező* kulturális közegben találkozik azzal, amit számára egy-egy múlt-korszak jelent. Természetesen ma készült épületek, tárgyak, feliratok is hordozhatják ezeket az asszociációkat, de az egyik legmarkánsabb (és a turisták által is

---

²⁷ Idesorolhatjuk a Thermopülai szorost is, amely előtt ugyan ott áll az újkorban emelt emlékmű, (ami amolyan útjelző tábla az időutazó számára), de maga a szoros egy mai természeti táj, és ebbe kell belelátania az utasnak a híres eseményt. A fényképekre rákerül az emlékmű is, rajta az ismert (ám persze nem az eredeti) szöveggel; de sokan lefényképezik magát a szorost is, s e képek elsődlegesen nem azt jelentik, amit láthatunk rajtuk: egy mai természeti tájat; hanem azt a régmúlt eseményt, amelynek nyomaiból e képeken természetesen semmit *nem láthatunk*.

²⁸ Sokan készítenek például fényképet a szarajevói hídnál, az I. világháború kitöréséhez vezető Princip-merénylet színhelyén. Jóllehet e fotókon semmi sem emlékeztet a hajdani eseményre (a híd és környéke mai képét látjuk), a kommentárok azonban hozzátesszik a lényegét: “Ez az a hely, ahol a híres esemény történt.”

²⁹ Mint például a Taigetosz-hasadék, vagy a római Tarpei-szikla, különböző régi áldozati vagy jóshelyek, híres találkozások, szerződés-kötések színhelyei, stb..

³⁰ Mint például az a “béma” a korinthuszi rommezőn, amelyről feltehetőleg Pál apostol is prédikált, vagy a Krisztus megostorozásának színhelyeként feltételezett Gabbatha-udvar köveibe karcolt játék vonalai.

különös hangsúllyal fényképezett) jelcsoport az *öltözetek*³¹. A globalizált világ sokszínű egyenöltözködéséhez viszonyítva, attól jól elkülönülő – és a múlthoz kapcsolt – életvilág-megnyilvánulásoknak minősülnek egyes még élő *népviseletek*, *nemzeti viseletek*; (a kimonók, szárik, bugyogók, csadorok, fezek és turbánok, tollszoknyák és fejdíszek, leplek és köpenyek, saruk és bocskorok, pruszlikok és párták, gatyák és halinanadrágok, subák és menték, stb.) ezek egyikét-másikat a közelmúlthoz, másokat a középkor világához, ismét másokat az őskor múlt-szeleteihez asszociálva. (A *retró-öltözködés*; az ilyen múlt-szimbolizáló elemeknek az egyébként a globális jelen szokásai szerint öltözködők általi *időleges felöltése* maga is időutazási forma: természetesen benne van a hagyomány folytatásának vállalása is – ami a szervesen fejlődő társadalmak mindenkori *jelenének* is magától értetődő része lehet--, de gyakran szándékos mozzanata a múlt felé fordulás, a múlt *résztevő átélésének* szándéka is.) Az öltözködés területén is lehet kirándulást tenni a jövő irányába is: a legújabb divat az ezt (majd) követő országok polgárai számára ilyen jövő-jeleket jelenthet, (s a divat alakítói minden korban létrehozhatnak olyan divatelemeket is, amelyeket nem is arra szánunk, hogy valóságos viseletként elterjedjenek, hanem éppen az a funkciójuk, hogy -- show-elemként a divatbemutatókon, divatlapokban – a jövő hangulatát sugározzák³²).

6. Az élő formában tanulmányozható múlt leggyakoribb jeleiként tekinthetők végül a különböző *szokások*³³, *életformák* látványai³⁴, amelyek szintén gyakran szerepelnek a turisták által rögzített álló-, és mozgóképek között. Ilyenek például a Nyugaton már múlttá vált nagycsaládszervezet meglétének képeken is rögzíthető jelei; olyan jelenetek, amelyek a férfiak és nők közti viszonyoknak, illetve a férfiak és nők tevékenység-megosztásának, a nemi szerepeknek emancipáció előtti formáiról tanúskodnak; szabadon nyüzsgő gyerekeknek a modern iskolarendszer hiányára utaló, de legalábbis a gyereklétnek a nyugatitól eltérő formáit képviselő látványa; a modern életritmustól eltérő időtöltési módok (a keleti kávézás, az utcán lézengő férfiak sokasága); archaikus munkaformák és szertartások – és e sor szinte vég nélkül szaporítható. A turistafényképeken mindezek egyértelmű múlt-jelekként szerepelnek. (A jövő-jeleket a szokások területén azok a képek képviselik, amelyeken a jövő-társadalomnak, minta-országnak tekintett világokban az otthoniból hiányzó, s többnyire az utazás célországában is frissen bevezetett – s az utazó

³¹ Öltözeti elemek fennmaradhatnak a történelmi múltból is, de azok akkor az első jelcsoportba, a múlt nyomait őrző (*használati*) tárgyak csoportjába sorolhatók. Amit itt külön jelcsoportként regisztrálunk, az az *eleven viseletként* hordott öltözeti elemek csoportja, amelyre a turista egy számára archaikus életforma részeként és szimbólumaként tekint.

³² S feltétlenül jövő-jeleknek számítanak az olyan megoldások is, mint például ma az úgynevezett “intelligens ruha”, beépített chipjeivel; a testre-szerelt, az öltözet részévé tett gyógyászati segédeszközök, stb.

³³ A népszokások és a turizmus kapcsolatáról lásd például Pozsony Ferenc: Turizmus és népszokások, (In: Fejős, 1998, pp. 125-129), illetve Bakó Boglárka: Az érdekességeket kereső turisták és a turistákat kereső érdekességek (Uo).

³⁴ Itt most csupán a *vizuális* szimbólumokat vesszük sorra, jóllehet a szokások természetesen mindegyik érzékleti területen jelen vannak, s azok az asszociációk, amelyek alapján az egyes szokások múlt-szimbólumoknak tekinthetők, sem pusztán vizuális képzetek. Zene-, vagy tánc-hagyományok gyűjtői számára például feltétlenül az időutazás élményét teremtheti meg az archaikus(nak minősülő) dallamokkal, táncokkal, előadásmódokkal való találkozás, és sokan éppen ezen a módon “utaznak el” a múlt felkeresésére.

számára vonzó, mert a kényelem, az emberre való odafigyelés, a kulturáltság, szabadság, vagy bármely más eszmény magasabb fokát megtestesítő – újdonságokkal lehet találkozni).

Természetesen más jelölők is hordozhatnak múlt-, vagy jövő-asszociációkat, de talán ezek a turistaképeken leggyakrabban látható szimbolikus jeltípusok. Minden ilyen esetben éppúgy a “mi” és az “ők” állandó szembesítése zajlik, mint például a szociális helyzet változtatására épülő utazások esetében, csak a viszonyítás itt a (történelmi) időtengelyen zajlik. És azt sem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy minden ilyen viszonyítás természetesen erősen szubjektív, s a “Múlt”, (vagy a Jövő), amelybe az utazó elutazik, nem feltétlenül azonos a valóságos (történelmi) múlttal, vagy a valóságosan bekövetkező jövővel. Még a múlt esetében, amelyről “objektív” tárgyi emlékekkel rendelkezünk, sem felejthetjük el, hogy mindegyik említett jelcsoport *hamisítható* is, s így gyakran ezen támpontok objektív volta is igencsak kétséges.

Éppen ezért is érdemes még egy szempontot figyelembe venni az “időutazások” elemzésénél: *a múlthoz való viszonyulás különböző lehetőségeit és típusait*³⁵.

A múlthoz való viszony típusai

A “múlthoz” való viszony az elmúlás tudatában és az elmúltakra való emlékezésben gyökerezik. (Ebben benne van a saját élet elmerült eseményeire, kapcsolataira, tárgyi elemeire való emlékezés éppúgy, mint a halál tudata és az elhunytak emlékének őrzése). A történelem korai szakaszaiban azonban ez a múlt-tudat egy olyan mitikus világkép része, ahol a mítoszok és a kultuszok a múlt és a jelen között állandó összeköttetést teremtenek; az ismétlődő cselekvések olyan láncolatát, amelyben minden ismétlés a hajdanit teremti újjá, s így a múlt még nem egyértelműen egy kiterített időegyenes – inkább valamiféle körforgás éppen hátunk mögött hagyott részeként jelenik meg.

A következő lépésben már megjelenik a *történelmi tudat*: a végképp elmúlt múltak feltételezése, a valahonnan valami felé tartó (történelmi) mozgás képzelete, bár ez csak a tizenennyolcadik és huszadik század közötti időszakban jelentett egyértelműen lineáris történelemképzetet, különben számos egyéb történelemszemléletbe illeszkedett (a hanyatlás-felfogástól a ciklikus történelemszemléleten át a történelmi folyamat hullámszerű, spirális vagy éppen az egymástól független hullámok egyenlőtlen fejlődését valló felfogásáig).

Mindenesetre a modern ember számára a történelem évszámokkal meghatározható folyamatot, egymásutániságot jelent, s a “múlt” felkeresése mintegy visszafelé hajózás ezen a folyamaton.

a) A történelmi múlt felkeresésének egyik fajtája, amikor a korábbi időkre (bármely, az első fejezetben említett vagy ott nem említett korszakra) emlékeztető, az adott múltat szimbolizáló bármely maradvány (a megcélzott múltkorszak felidézésre alkalmas, a második fejezetben

---

³⁵ Igazán gazdag variációk a múlthoz való viszonyban vannak, így a hátralévő részben – a rendelkezésünkre álló tér korlátjaira is tekintettel – ezekkel, (a jövőhöz fűződő viszony típusaival pedig nem) foglalkozunk.

említett bármely szimbolikus jelölő) meglátogatásával (legyenek azok romok vagy valamely archaikus szokást gyakorló népcsoportok) az utazó mintegy *“kiköt” az időben történő virtuális hajózás valamely állomásán.*

b) A történelmi korszakokra emlékeztető jelölők azonban a történelem valóságában *egymásra rakódnak*, egymásra – vagy a térben egymás mellé – épülnek, s így számos környezet (mint például a budapesti Belvárosi templom, amelynek viszonylag szerény méretű térdarabján legalább négy-öt művészeti stíluskorszak hagyta rajta a nyomát) *egyszerre képviseli a múlt több korszakát.* Ez lehetőséget teremt olyan időutazásra, amelyben *maga ez az egymásrakódás* lesz a fő élmény, nem csak egy-egy korszakot jelenítve meg, hanem mintegy a történelem építkezését³⁶.

c) Az ilyen egymásra épülés is sugallhatja, de például hajdani, tartósnak szánt épületek leromlása, rommá válása még nagyobb erővel hangsúlyozza *az időmúlás érzetét.* A romantika életérzését és történelemfelfogását nagyban táplálták az ilyen romok (amilyenekkel tele van a romantikus festészet és kertépítészet); minél jobban látszott rajtuk az idő pusztítása, annál inkább. (Shelley Ozymandiásának például remek kiindulópontot adtak a Nimrut-hegy lezuhant fejű szobrai, de hasonló hatásúak például Agrigento vagy Barletta darabokra hullott kolosszusai vagy a Húsvét szigetek feldöntött óriási ősbábrázolásai is³⁷). Az időmúlást azonban nem csak a pusztulás látványán keresztül lehet átélni, hanem az ellentétes póluson, *az idővel dacoló épen maradás* példáin keresztül is. (Ahogy Napóleon katonáira Egyiptom piramisairól -- obeliszkjeiről, oszlopairól és szfinxeiről -- “lenéznek az évezredek”).

d) A múlthoz való viszonyulás lehetőségeinek következő csoportját alkotják azok a példák, amikor az utazó *“élő múlttal”* kíván találkozni. Ennek egyik változata a már említett mitikus attitűd, ennek teljes átéléséhez ugyan az ősi ember mitikus világképe kell, de a modern ember is gyakorolja (például a kereszténység Krisztus életének legfőbb eseményeit minden évben átélni próbáló liturgiájában, de valamilyen mértékben még az állami ünnepeknek az ünnepek forrásául szolgáló történelmi eseményeket “eljátszó” előadásában is). Egyes színhelyekhez (például búcsújáró helyek, egyes történelem-idéző színjátékok – lásd például Gettysburg – helyszínei) olyan rítusok kötődnek, amelyek éppen azért válnak utazási célpontokká, mert ezt az élményt (egy hajdani “nagy esemény” évről-évre, vagy legalábbis időről-időre való megismétlését)³⁸ ígérik.

---

³⁶ Sokhelyütt örökítik meg egy-egy műemléken ott jártukat az időutazók. Minthogy az ilyen utak már a tizenkilencedik században népszerűek voltak, gyakran száz-százötven éves feliratokra is bukkanhat a mai (és holnapi) követő. Ezek a feliratok, “történelmi” voltukat bizonyító évszámaikkal maguk is fotótémává válnak, (ha azóta híressé vált emberekről van szó, különösen), s így az eredeti műemlék és a ráirt “itt jártam”-jel együtt, egyszerre két idősíkot képviselve lesz az időutazás dokumentuma.

³⁷ Az időmúlást követni képes mozgókép különösen jó lehetőséget nyújt ezen élmény ábrázolására: gondoljunk Fellini Rómájának híres, gyönyörű jelenetére, a feltárt és a friss levegőtől villámgyorsan eltűnő csodálatos ókori freskók múlandóság-szimbólumára.

³⁸ Beszédes példa, hogy míg az orosz forradalom után megpróbálták egy olyan rituálét kialakítani, amely a forradalom évfordulóján (Szergej Ejzenstejn rendezésében) megismételte a forradalom (mesterséges) mítoszát feltranszformált “eseményeit”, később szakítottak ezzel a múlttal (a forradalmat) elevenen tartani próbáló gyakorlattal, s helyébe a mindenkor jelen katonai erőfitogtatása lépett – szintén évről-évre ismételt rítusként, de

e) A kultusz-övezte, megismételt eseményektől különböző múlt-életbentartás valósul meg az olyan szokások esetében, amelyek régi időkben indultak újukra, azok körülményeit őrzik, de minthogy – mint az első fejezetben utaltunk erre – az esemény forrásául szolgáló múltból kiindulva az ismétlődő esemény a mind közelebbi múltakon át a jelenbe vezet, az ilyen rendezvények, (mint a Palio, a velencei Karnevál, az ugyancsak velencei regatta, stb.) *miközben a múltról is szólnak, egyúttal egyfajta – a jelent és a múltat összekötő – időtlenséget is sugallnak*, (s ezzel a megidézett múltat ugyanazzal a gesztussal ki is emelik az időből). A közelmúltban útra indított hasonló fesztiválok hosszabb távon – mikor már létrejöttük ideje régmúlt idővé, megidézendő történelmi korszakká lesz --, hasonló kettősség hordozóivá válhatnak.

f) Kissé más módon teszik időtlenné a múltat azok a rendezvények, amelyek nem helyeznek hangsúlyt létrejöttük korszakának felidézésére. Ezek lehetnek egészen ősi szokások (mint a pamplonai bikafuttatás, vagy egyáltalán: a bikaviadalok, az indiai Puri ünnep, stb.), de a hangsúly nem azon van, hogy mikor jöttek létre, hanem azon, hogy *nagyon hosszú idő óta változatlanul fennállnak*. (Egyes külsőségeik változhatnak, azok az elemek azonban rögzítettek, amelyek szükségesek a lényegi változatlanóság élményének fenntartásához). Az ilyen ősi rítusok egyrészt kielégítik az embereknek a megszokotthoz való ragaszkodáson keresztül pozitív megerősítésben részesülő állandóság-igényét (időmúlás elleni küzdelmét); másrészt a *múlt tovább-életésének* az eddigiek közül legaktívabb-legteljesebb formáját valósítják meg. Természetesen az ünnepek ebben a vonatkozásban csak az egyik leglátványosabb a esetét jelentik annak, ami bármely szokás továbbélésekor létrejön. Bármely (rég) munkaforma, szabad-időtöltési mód, párválasztási, gyereknevelési vagy éppen temetkezési szokás továbbélésében benne van, benne lehet az állandóság-igény kielégítésének pszichológiai motívuma éppúgy, mint a múlt tovább-életése, amelynek révén az ilyen szokásokat kívülről szemlélő időutazó – akinek magának az adott szokás nem az állandóság élvezetét nyújtja, hiszen ez a szokás neki nem *állandó*, folytonos gyakorlata -- átélheti a múlttal való találkozást, (és ő elsősorban ezt élheti át).

g) Ami az időutazónak a múlthoz való viszonyát illeti, az attitűdök széles skálájáról válogathat. Az egyik lehetőség, hogy mintegy benne maradva a maga világát képviselő időkapszulában, csak *“bekukucskaál”* a múlt felkeresett szeleteibe (vagy éppen végigtekint egy több korszakot is felölelő időfolyamaton). Fotókon megörökíti a meglátogatott múltat, s megelégszik e *“zsákmány”* hazavitelével.

---

már nem a múlttal (hanem a jelen hatalmával) való találkozás jegyében. Sztálin és a körötte csoportosuló vezetés nyilván tartott attól, hogy a forradalmi szellem közelmúltjának ébrentartása az éppen regnáló hatalmat is veszélyeztetheti. (Ha már Ejszenstejnt említettük, itt kell felhívunk a figyelmet arra is, hogy a huszadik században a múltba való utazás egy nagy lehetőséggel, a film kínálta időutazási lehetőséggel bővült. Ha Ejszenstejn monumentális performanszainak véget vetettek is, Ejszenstejn filmjei, az ugyanezt a mítikus-rituális rekonstrukciót elvégző Október, vagy a másik forradalmi mítoszt eljátszó Patyomkin páncélos révén lehetővé vált a hajdani esemény nem csak évente, hanem akár naponta való *“újra-átélése”* is, bár persze pusztán a passzív szemlélő, s nem a résztvevő szemszögéből. A Jégmezők lovagja aztán már úgy készült, hogy fő cselekményét, a *“német hódítók”* elleni küzdelmet a film megtekintői a Honvédő Háború nagyon is aktív rítusában éljék újra -- egészen akár a *“hősi halálig”*).

h) Az időutazók egy részét azonban ez nem elégíti ki. Ők megpróbálnak többé-kevésbé *belépni* a felkeresett világba, nem csak nézni, hanem át is élni annak egyes mozzanatait. Van, aki csak fantáziája által, elképzelve a múltbeli életet, képzeletében hajdani emberekkel, történelmi személyekkel népesítve be a múltból megmaradt környezeteket; (idetartozik az is, amikor valaki egy régi börtön ablakából, vár lőréséből készít fotót, mintegy kipróbálva, hogyan láthatott innen a börtönlakó, vagy a várvédő lövész). Mások részvételi igénye arra is kiterjed, hogy valóságosan is kipróbáljanak egy-egy adott életformát: végigjártassák egy bazári alku rítusát, indiánok függőágyában töltsék az éjszakát, vagy egy időre csatlakozzanak egy karavánhoz...A sor végén azokkal az esetekkel, amikor egy-egy utazó végképp ott marad (a számára vonzónak bizonyuló) “múlt” világában.

i) A világban fellelhető “múltak” azonban nem elegendőek valamennyi időutazó minden igényének kielégítéséhez. Minél erősebb lett a világban a történelmi tudat, (s ezzel összefüggésben minél népszerűbbé lett az időutazás), annál több kezdeményezés történt a múltakat szimbolizáló jelölők mesterséges szaporítására, mesterséges múlt-rekonstrukciók létrehozására³⁹. Minthogy az időutazó, mint erről korábban szó volt, jobbra azt keresi, amiről ismeretei vannak, ez gyakran azt is jelenti, hogy igénye nem egyéb, minthogy azt, amit (utazás nélkül is) tud a múltból, *vizontlássá*. A turistaipar persze megpróbálja kielégíteni (a sokszor önmaga által generált) igényeket: a legismertebb múlt-emlékekhez szervez utakat, ezen emlékeket helyezve reklámjai középpontjába még szélesebb körben teszi őket ismertté, hogy aztán ez a még szélesebb kör akarja vizontlátni ezeket az emlékeket. Természetesen ugyanezen a módon fiktív múltak és fiktív múlt-jelölők iránt is lehet keresletet támasztani. (Ilyen példát jelentenek a Noé bárkájához szervezett utak, Sherlock Holmes londoni “lakásának” vagy a Joyce-alkotta Leopold Bloom szombathelyi “házának” beiktatása a turistacélpontok közé). Gyakori a valóság és a mesterséges konstrukció keverése is, (például amikor igazából már nem élő szokásokat élőként mutatnak be a turistáknak).

j) Az ilyen hamisítások (és a tárgyi emlékek nagyarányú hamisítása) felerősítheti az időutazók *hitelesség* iránti igényét⁴⁰. A történelmi tudat tizenkilencedik századi csúcspontján alakult ki, illetve szilárdult meg az az eszmény, hogy a múlttal való találkozás minden ízében hiteles legyen. A tizenkilencedik század historizmusa ugyan még nagyon sok utánpótlást, kevésbé hiteles múlt-imitációt hozott létre⁴¹, a huszadik század műemlékvédelmi gyakorlatában vált azután általánossá az a gyakorlat, hogy mindenből az “eredeti állapotot” igyekezzenek rekonstruálni. (Az egyes épületek legrégebbi freskótöredékeitől a régebbi korok zenei előadásmódjáiig – vagy hogy a vizualitás példájánál maradjunk: tárgykultúrájáiig. Ehhez a hitelesség-igényhez kapcsolódik a múlt *muzeális szemlélete*, amelyben az eredetiség kiemelt szempont, s az időutazó turisták egy része különös gondot fektet arra, hogy csak eredeti, “hitelesen régi” dolgokat örökítsen meg, (csak ilyen tárgyakat vigyen magával haza).

³⁹ Aminek az ereklye-hamisítástól a romantika műrom-építő divatjáig évszázadok óta eleven hagyománya van.

⁴⁰ A turizmus és az autenticitás viszonyáról lásd például MacCannell, 1976, Cohen, 1987,

⁴¹ Egyes sikeres imitációk furcsa kettősségben válnak múlt-szimbólumokká. Neuschwanstein például elsődlegesen Bajor Lajos extrém életének emlékműve, de sokan az “igazi középkori vár” példáját látják benne, s a középkorral való találkozás élményét élvezik általa.

k) A “hitelesség” szempontjához hasonlóan erős azonban az átélhetőség igénye is. Ezért míg egyes, a hitelességet favorizáló műemlék-konzerválók ragaszkodnak ahhoz, hogy a fellelt múlt-maradványokat hagyják meg fellelésük állapotában; mások, *az átélhetőség érdekében újjáépítik* a lerombolt épületeket⁴². A két szempontot persze össze is lehet hangolni egy olyan kompromisszumban, mely szerint az adott épületet a lehető leghitelesebben (például eredeti terveit felhasználva) építik újjá, és jelölik is rajta a feltárás pillanatában észlelt rom-állapotot.

l) Az átélhetőség mesterséges segítői a *(történelmi) filmek* is, amelyek – nem különbözve lényegileg a fragmentumokból az egészet rekonstruáló újjáépítők szemléletétől – benépesítik, hajdani események rekonstruálásával “belakják”, vagyis élet-elemekkel is kiegészítik a múlt színhelyeit. Ez a megoldás is egyesíthető a hitelességre való törekvéssel: készülnek az egyes történelmi múltakat aprólékos gonddal imitáló filmek is. Amikor az ember egy filmen keresztül találkozik a múlttal, ez persze passzívabb időutazás, mint az eredeti helyszínek felkeresése, de mégiscsak egyfajta múltidézés ez is, és gyakran azzal a következménnyel is jár, hogy a film nézői kedvet kapnak ahhoz, hogy felkeressék a megjelenített események eredeti helyszíneit. (Még akkor is, ha a film díszletekkel imitálta ezeket a helyszíneket).

m) A film azonban igen nagy hatóerő. Sokan a huszadik században kifejlődött filmkultúra hatására a múltba való utazást is mintegy *filmként próbálják átélni*: a filmek szemléletmódját, cselekmény-eszményét, kliséit keresik a valóságos környezetekben is.

n) E folyamat végpontja, amikor a filmforgatások helyszínei, a filmek cselekménye maga lesz egyfajta múlttá, (valami, amit láttunk, és viszont akarjuk látni); így olyan paradox helyzetek is létrejönnek, hogy egy marokkói vár (vagy egy tunéziai falu) nem azért jelent (fényképen is megörökítendő) élményt az időutazónak, mert a középkorban épült és annak viszonyait jelképezi, hanem mert egy huszadik századi amerikai kalandfilm *helyszínéül szolgált*, és annak környezetét ismeri fel benne; (hasonlóan ahhoz, amikor egy gyönyörű táj nem önmagáért válik érdekessé, hanem mert itt forgatták a Csillagok háborújának vagy a Gyűrűk urának egyes jeleneteit). E szemléletnek megfelelően aztán olykor *az épített díszlet-környezet* maga is turista-célponttá válik.

o) A filmhez hasonló mesterséges múlt-rekonstrukció az egyes *történelmi helyszínek panoptikum-figurákkal való benépesítése*, ezáltal “átélhetőbbé” tétele. Ez a megoldás segíti a fantáziát, de az aktív múltba-helyezkedéssel szemben inkább a múzeumivá-távolítás, a kukucskáló időutazás irányában hat.

p) Mesterséges (és a hitelesség szempontját kielégíteni kevésbé képes) múlt rekonstrukcióra kerülhet sor ott is, ahol nem maradt fenn semmi az egy-egy helyszínhez kötődő – vélt – múltból. Ilyen mesterséges rekonstrukció a Trója mellett újonnan felépített faló, vagy -- sokkal régebből, (tehát egy múltat, csak nem a megjeleníteni kívánt múltat képviselve) – a Winchesterben látható Kerekasztal. Hiteles maradványok híján olykor még az eredeti helyszínt

---

⁴² Számos “eredeti” műemlék részben vagy teljes egészében rekonstrukció, ám ez az utazók többségét nem zavarja, főként akkor nem, ha a jelenlegi kép egybeesik az általa feltételezett vagy éppen ismert régi állapottal. E körbe tartozhat jellegzetes alakjával a mostari híd is, melynek hiánya a többévszázados ismert jelenlét után bizonyos értelemben *kevésbé lenne hiteles*, mint a helyreállított forma. (Így van ez több más, lerombolt majd újjáépített emlék esetében is).

sem lehet megállapítani: ilyen bizonytalanság uralkodik például az Artúr-mondakörhöz vagy Attila sírjához kötődő elképzelésekben, de – például az Artúr-helyszínek esetében – a találgatás olykor hozzákötődik egy-egy valóságos helyszínhez, és ettől fogva sokak számára ezek a “kinevezett” múlt-szimbólumok valóságos múltat képviselnek, és múlt-utazások célpontjává is válnak. Előfordul azután az is, hogy egyes ilyen helyeken – hiszen Schliemannig ilyen volt Trója is -- végül sikerül hiteles múlt-rekvizitumokat is találni.

r) Előfordul azután az is, hogy olyan mesterséges múltakat hoznak létre, amelyek nem is akarnak eredetieknek látszani, viszont nem is a saját koruk világát képviselik: olyan “műmúltakat” konstruálnak, amelyek *hasonlítanak* igazi múltkorszakok világára. (Ilyen a walesi Portmeiron fantáziavilága, de talán a székesfehérvári Bory-vár vagy a huszadik század végén épült sopron melletti művár is idesorolható; s bizonyos mértékig egyes jól sikerült, egy igazi múltbeli épületet *megidézni kívánó* imitációk, mint például – az Ezeréves Kiállításra készült – *budapesti* Vajdahunyadvár is.)

s) Végül a múlthoz való viszony típusai között számolnunk kell a *posztmodern* attitűdjével is, amely -- kételkedvén a múlttal való hiteles találkozás lehetőségében -- dekonstruálja a múltakat is, és olyan mesterséges múlt-szimulakrumokat hoz létre, amelyek (ha nem lehet, akkor) *nem is akarnak hasonlítani* a valóságos múltakra. Ez az attitűd tulajdonképpen az időutazás illuzórikusságának leleplezése, és részben igaza is van, amennyiben totális időutazás nem lehetséges; de nincs teljesen igaza, hiszen az időutazók többsége nem is totális (teljesen hiteles) időutazásra, hanem csak a múlt ilyen vagy olyan érintésére vágyik.

*

Az “időutazás” ma már tömeges gyakorlat. Míg Karinthynál a történelemórákat az eredeti helyszínekre repülve abszolváló iskolai osztály a jövő fantasztikuma volt, az időutazásra épülő oktatás, a diákok iskolai kirándulás formájában különböző távoli helyszínekre utaztatása ma már a nyugati középiskolák jómódú diákjai számára általános gyakorlat, de Magyarországon is volt olyan gimnázium (a kulturális antropológusok által támogatott Kolumbusz Gimnázium), amely az antik világ történelmét egyiptomi, görög és római helyszínek meglátogatásával tanította. Az időutazás társadalmi szerepe nagyon nagy. A “múltba való utazás” világismeretet nyújt, realitásérzéklet fejleszt⁴³ (könyvekből, filmekből meg nem szereshető tapasztalatokkal szolgál számos életformáról), a “jövőbe tett utak” pedig lehetséges mintákat, példákat, fejlődési utakat, lehetőségeket vetítenek nem csak az utazók, hanem általuk kibocsátó országaik egész társadalma elé is⁴⁴. A másik kultúrával való találkozás külső rátekintést tesz lehetővé a saját kultúrára is⁴⁵.

⁴³ Bár nyilvánvalóan van olyan formája is, amit éppen hogy az adott valóságból való *menekülés* vágya motivál.

⁴⁴ Az időtengelyen való “utazgatás” során a múlt gyakran a kevésbé elidegenült emberi viszonyok, a Gemeinschaft vonzó világát jelenti, (bár a civilizáció kényelmi szolgáltatásainak hiánya sokakat visszarettent ezektől a világoktól), a “jövő” pedig legtöbbször a hideg, ember nélküli, technicizált világot. (Ez is jelzi, hogy a modern társadalmak túlságosan egyoldalúan fejlesztették technikájukat – s az emberi viszonyok, az erkölcs, a tág értelemben vett kultúra fejlődése ezzel korántsem tudott lépést tartani).

⁴⁵ Mint Mead óta tudjuk, az “I” a “me”-ből, önképünk nagyrészt a “másikhoz” való viszonyításból, a másik ránk vetülő tekintetével való azonosulásból származik.

Mindenesetre az időutazás a szó szoros értelmében vett (térbeli) utazás egyik legfontosabb motívuma. Nagyon összetett motívum, amelynek kielégítéséhez (mint az első fejezetben láthattuk) *más-más módon járulnak hozzá az egyes, az utazással "felkeresni" remélt korszakok*, amelyeket (mint a második fejezetben láthattuk) *különböző jelölők szimbolizálnak* az utazók jelrendszerében, s amelyekhez (mint a harmadik fejezetben láthattuk) *az egyes utazók is nagyon különféleképpen viszonyulhatnak*. Mindez együtt – *e három tipológia eredőjében -- az "időutazás" sajátos jelrendszereként is értelmezhető.*

(2009).

Kapcsolódó irodalom

Barthes, Roland (1985): Világoskamra, Európa, Bp.

Bán András (szerk.) (1999): Körülírt képek, Fényképezés és kultúrakutatás, Miskolci Galéria—Magyar Művelődési Intézet, Miskolc--Bp.

Bán András--Forgács Péter (szerk.) (1984): Vizuális antropológiai kutatás munkafüzetek I-III, Művelődéskutató Intézet, Bp.

Biczó Gábor (szerk.) (2004): Az Idegen (Variációk Simmeltől Derridáig), Csokonai, Debrecen

Boglar Lajos (1973): Vizuális antropológia, *Filmkultúra*, pp. 56-59;

Bourdieu, Pierre (1978): Egyszerű újratermelés és ciklikus idő. In: Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése, Gondolat, Bp. (pp. 311-335)

Cohen, Erik (1987): Authenticity and Commoditization in Tourism, *Annals of Tourism Research*, 15. (pp. 371.386)

Durkheim, Emile (1997): A vallási élet elemi formái, in: Bohannon, Paul—Glazer, Mark (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában, Panem—McGraw-Hill, Bp.(pp. 353-365)

Fejős Zoltán (összeáll) (1984): CulTours, Népművelési Intézet, Bp.

Fejős Zoltán (szerk.) (1998): A turizmus mint kulturális rendszer, Bp. Néprajzi Múzeum

Fejős Zoltán (szerk.) (2000): Idő és antropológia, Bp. Osiris.

Fejős Zoltán—Szijártó Zsolt (szerk) (2000): Turizmus és kommunikáció, Néprajzi Múzeum—PTE Kommunikáció Tanszék, Bp.-Pécs

Flusser, Vilém (1990): A fotográfia filozófiája, Tartóshullám—Belvedere, 1990. Bp.

Gayer Zoltán: Fényképaktusok. Amatőrképek a rendszerváltás előtt és után, *Replika*, 33.

Gell, Alfred (2000): Idő és szociálintropológia, In. Fejős Zoltán (szerk.): Idő és antropológia, Osiris, Bp.

Geertz, Clifford (1994): Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalról, In, Geertz, Clifford. Az értelmezés hatalma, Osiris, Bp. (pp. 126-169)

Hubert, Henri—Mauss, Marcel (2000): Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában. In: Fejős Zoltán (szerk.) Idő és antropológia, Osiris, Bp.

Jung, Carl Gustav (2000): Bevezetés a tudattalan pszichológiájába, Európa, Bp.

Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (1996): Kultúrák találkozása – kultúraváltás, Savaria University Press, Szombathely

- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2000): Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón, Új Mandátum, Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2002): Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája, in: Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (szerk.): “Jelbeszéd az életünk—2”, Osiris, Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2005): Tárgyak szimbolikája, Új Mandátum, Bp.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2007) Túlélési stratégiák, Kossuth, Bp.
- Kunt Ernő (1995): Fotóantropológia, Árkádium, Miskolc
- Leach, Edmund R.(2000): Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásához. In: Fejős Zoltán (szerk.): Idő és antropológia, Osiris, Bp.
- Losonczi Ágnes (2008): Az ember ideje, Holnap, Bp.
- MacCannell, Dean (1976): The Tourist: a New Theory of the Leisure Class, Schocken Books, New York
- Mead, George Herbert (1973): A pszichikum, az én és a társadalom, Gondolat, Bp.
- Morgan, Lewis Henry (1961): Az ősi társadalom, Gondolat, Bp.
- Schütz, Alfred (1984): Az idegen. In: Hernádi Miklós (szerk.): A fenomenológia a társadalomtudományban, Gondolat, Bp.
- Sontag, Susan (1981): A fényképezésről. Európa, Bp.
- Széchenyi István—Wesselényi Miklós (1986): Feleselő naplók, Bp.
- Tocqueville, Alexis de (1983): A demokrácia Amerikában, Gondolat, Bp.
- Urry, John (1990): The Tourist Gaze, London, Sage